

t é m a :

Jiná archeologie

Cesta do „pravěku“ z 21. století

Archeologie, kterou představí následující stránky, se liší od obvykle médií prezentovaných vykopávek a exkluzivních nálezů. Drastické tematické zplošťování archeologie pro veřejnost není zapříčiněno nevědomostí autorů zmíněných prezentací – stojí za ním spíše stereotyp předkládající veřejnosti to, co podvědomě očekává: archeologa se štětečkem v ruce. Další důvod deformace archeologie začíná u jejího standardního zařazení v rámci humanitních oborů: tím je v evropském kontinentálním prostředí mateřská náruč historických disciplín. Na rozdíl od historie však archeologie nemá metodický potenciál zachycovat události a skládat je do podoby příběhů. Ale protože dějiny nám jsou už od školních lavic odkrývány právě pomocí příběhů, archeologie v této tradici trpí neblahým hendikepem.

Netvoří-li archeologii události, do jaké teoretické osnovy lze tedy archeologické prameny zasadit? Hmotné pozůstatky lidských činností odkazují na stabilní součásti kultury, jako jsou ideje, zvyky a hodnoty, normy chování, instituce a technické procesy, a je proto možné skládat je do rámce těchto struktur. Tyto rysy jsou člověku obecně vlastní, ale ve své partikulární podobě charakterizují geograficky i chronologicky různé lidské populace. Do stejného schématu řadí své informace také antropologie, již zde považujeme za disciplínu celostního pohledu na člověka a jeho kulturu, a v určitém pojetí tedy vlastně nadřazenou archeologii.

Každý z textů v archeologickém bloku tohoto časopisu využívá jiný typ struktur lidské kultury, ovšem společný je jim antropologický přístup. Setkáme se se symbolickým systémem skalního umění a pohřebních rituálů, sociální identitou archaických společností, podstatou vzniku i zániku raných států, příčinou základních technologických proměn a specifikou studia ozbrojených konfliktů u předhistorických populací. Ještě jedno mají příspěvky tohoto tématu společné: vnímají popisované populace jako fundamentálně odlišné od naší vlastní kultury. Nejsou to jen nástroje, zbraně a domy, které vytvářejí tuto rozdílnost, ale především jsou to kognitivní, behaviorální i obecné kulturní vzorce samotných lidí.

Alespoň pro několik nadcházejících stránek vítejte ve světě „těch druhých“!

Petr KVĚTINA, editor tématu

Byl jsem při tom!

Identita a integrace archaických společností

Složitost sociální identity prehistorických populací chceme čtenáři představit formou imaginárního rozhovoru s dávno mrtvým cestovatelem.

Petr KVĚTINA

Petr KVĚTINA (nar. 1976) je vedoucím Oddělení archeologie pravěku v rámci Archeologického ústavu AV ČR v Praze. Zaměřuje se na období neolitu a dlouhodobě se věnuje otázkám sociální interpretace artefaktů.
petrkvětina@yahoo.com

Problém sociální integrace u archaických populací tvoří všudypřítomnou rovinu interpretace nejen v archeologii, historii, kulturní antropologii, ale také v běžné informační sféře současných sdělovacích prostředků. Pojmy jako klan, kmen či etnikum jsou užívány bez pravidel, intuitivně na základě vágního povědomí o podstatě daných kategorií. Přitom nejde o věc bezvýznamnou. Bez toho, aniž bychom porozuměli rozměrům i konkrétním úrovním integrace skupin žijících před vznikem států anebo paralelně vedle nich, nedokážeme tyto lidi adekvátně studovat ani se k nim správně chovat.

O původním charakteru skupinové identity neindustriálních společností jsme diskutovali s cestovatelem Sirem Samuelem Bakerem (1821–1893).

Jak vnímáte možnosti poznání identity a integrace archaických populací?

To záleží na měřítku, kterého se sledovaná soudržnost týká. Základní roviny společenské sounáležitosti jsme schopni sledovat a rekonstruovat docela dobře, protože jsou vždy založeny na příbuzenských vztazích. Ale jak jsem pochopil, tak vás spíše zajímá integrace většího rozsahu.

Ano, jde mi o sounáležitost většího počtu lidí? Co například kmeny?

Kmeny jsou více než cokoliv jiného výsledkem naší vlastní imaginace. V tom smyslu, v jakém chápou kmeny posuzovatelé z jiného světa, ve svém přirozeném prostředí nikdy neexistovaly.

Se vši úctou, to nemůžete myslet vážně! Kmenové stratifikace přece patří ke standardním nástrojům třídění populace na nějakém území. Co třeba indiánské kmeny Severní Ameriky?

Kmeny určité ke členění populací patří. Otázkou ovšem je, zda jde o členění původní anebo o taxonomii vnějšího pozorovatele. Například ohledně indiánských kmenů byste měl vědět, že současné dělení pochází už z práce J. W. Powella (1891), který upozornil, že pojem „kmen“ nemá jasnou definici, a nelze ho tedy vnímat jako uniformní kategorii. Jím vytvořená kmenová hierarchie vychází z potřeby uchopit zkoumanou entitu tím, že ji podle nějakého kritéria roztřídíme. Takzvané objektivní kritéria, jako jsou jazyk, hmotná kultura nebo politické členění, se navzájem příliš neshodují.

Ale přece nepochybnitelně existují jména jednotlivých kmenů!

Právě jména kmenů jsou nejhorším možným vodítkem při hledání „přirozených“ skupinových hranic. Koloniální správy imperiálních velmocí rozčleňovaly původní kulturní jednotky do rozdílných „kmenů“ a současně do nich naopak spojovaly skupiny s odlišnou identitou. Názvy kmenů tak nemusejí odrážet nativní sebeidentifikaci. Toho si ostatně všimli i první cestovatelé, kteří upozorňovali, že kmeny jsou neurčitě geograficky vymezené a že se skládají z menších autonomních jednotek.

Tvrdíte tedy, že kmeny jako samostatné politické jednotky jsou fikcí?

Naprosto! Kmeny nejsou charakterizovány přesně vymezeným terito-

riem ani nevystupují jako politické entity. Za obecně užívanou definicí tzv. kmenů lze považovat, že tyto jednotky představují rovinu sociální a kulturní integrace, která přesahuje okruh rodiny a sídla. Kmen je segmentární společnost tvořená z ekonomicky a politicky nezávislých jednotek (rodin, rodů), které jsou navzájem spojeny vazbami nepokrevní příbuzenské solidarity. Existují také sociální instituce jdoucí napříč těmito jednotkami (např. věkové kohorty nebo magické spolky).

Kmeny jste vyškrtl, takže z hledaných kategorií integrace velkého měřítka zbývá jen etnika.

Myslíte? Já bych si přirozenou podstatou etnik u populací mimo rámec komplexních sociálních útvarů, jakými jsou náčelnictví a státy, nebyl tak jistý.

Proč kladete takový důraz na vztah etnogeneze a vznik států?

Protože se zrodem státu vstupuje do procesu individuální i skupinové identity nový činitel, vytvářející tlak na soudržnost původně samostatných jednotek. Uvědomte si, že základem každodenního života je v nestátních společnostech poměrně malá skupina lidí. Takovou jednotku můžeme označit jako autonomní vesnici. Samostatnost těchto jednotek samozřejmě neznamená, že by sídla existovala jako jediná forma sociálního seškupování. Dané jednotky přesahují, ale také dále vnitřně rozčleňují rody, klany, moiety a věkové kohorty. Autonomní vesnice mohou být také součástí širší struktury v rámci „kmene“. Pro všechny takové úrovně integrace však platí, že se nejedná o systémy sloužící ekonomickým nebo politicko-správním potřebám: naopak, každá jednotka své zájmy řídí sama a k dočasným spojením dochází pouze za mimořádných okolností. Etnicitu historických nebo recentních archaických společností rekonstruujeme podle převzatých sdělení, jejichž

Skupina bojovníků Acholi vyfotografovaná Richardem Buchtou v lednu 1879

autoři patří do „našeho“ světa, nikoliv toho, o kterém referují. Tvrdím, že stejně jako v případě kmenů je podoba minulé identity-etnicity často znetvořena manipulací. „Tvůrci“ etnické identity jsou cestovatelé, imperiální úředníci, vojevůdci a obchodníci, kteří k poznání „těch druhých“ přistupovali z pozice rasismu, nacionalismu a šovinismu. Ostatně byl jsem při tom.

Dostáváme se teď k tématu, které mě zvlášť zajímá: vaše africké cesty.

V roce 1859 jsme spolu s maharadžou Duleep Singhem pobývali na Balkáně. Protože lovecké výpravy ho brzy znudily, zašli jsme pro zábavu na vyhlášený trh s otroky ve městě Vidin. Po pár hodinách, když jsme už chtěli odejít, přivedli na dražební podium překrásnou dívku. Jmenovala se Florence Szász a jako křesťanské dítě ji unesli z Transylvánie. Uvědomil jsem si, že jsem se právě zamiloval. Začal jsem v dražbě přihazovat, ale nebyl jsem samozřejmě jediný zájemce a suma brzy zcela přesáhla mé možnosti. Dívku nakonec vydražil samotný vidinský paša a dal za ni hotové jmění. Já se ale odradit nedal. Podplatil jsem eunucha, který ji hlídal, a v noci dívku unesl! Utekli jsme do Bukurešti a odtud do Constanty.

Promiňte, ale to je opravdu dost odtažitě od tématu naší diskuse.

Možná. Ale je to událost, která mě přivedla k cestě do nitra neprobáda-

ného kontinentu, a tím i k vašemu tématu. Zkrátím to: ani na pobřeží Černého moře nebylo pro mě a Florence bezpečno. Místním začal být náš vztah podezřelý – chápejte, nebyli jsme sezdaní, a pak taky ten věkový rozdíl! Mně bylo tehdy 39 a jí 17. Rozhodli jsme se odjet do Káhiry a pak po Nilu dolů na jih.

Kam až?

Do Gondokoro v Súdánu, což bylo nejjihnější místo, kam se dalo po Nilu doplnout. Dorazili jsme tam roku 1863 a čas ani místo nebyly úplně náhodné. Chtěli jsme se tam setkat se dvěma cestovateli, kteří se v té době vraceli z úspěšné africké cesty za prameny Nilu. Takže když 13. února J. H. Speke a J. A. Grant zcela vyčerpaní do Gondokoro dorazili, mohla je Florence pozvat na čaj. Přitom jsme vyslechli útržky vyprávění o jejich cestě k jezeru *Victoria Nyanza*, které Speke objevil a považoval za dlouho hledaný zdroj řeky Nil. Podle vyprávění domorodců ale dále na severovýchod od Viktoriina leželo jiné obrovské jezero, kterému místní říkali *Luta N'Zigé*, jehož vody mohly být s Nilem spojeny. K dosažení břehů tohoto jezera však už oběma cestovatelům nezbývaly síly. Florence příběh o neznámém jezeře viditelně zaujal a se smíchem mi navrhla, abychom si k němu udělali výlet. Speke s Grantem absurdita tohoto návrhu pobavila: mladičká dívka a stárnoucí gentleman že by vyrazili do středu černého kontinentu?

Vy jste tu cestu ale podnikli.

A našli jsme to tajemné jezero! Dali jsme mu jméno *Albert N'yanza* na počest manžela královny Viktorie. Zjistili jsem ovšem, že zdrojem Nilu není: řeka jím pouze protéká.

Mě zajímají především místní lidé. Povíte mi o Acholi?

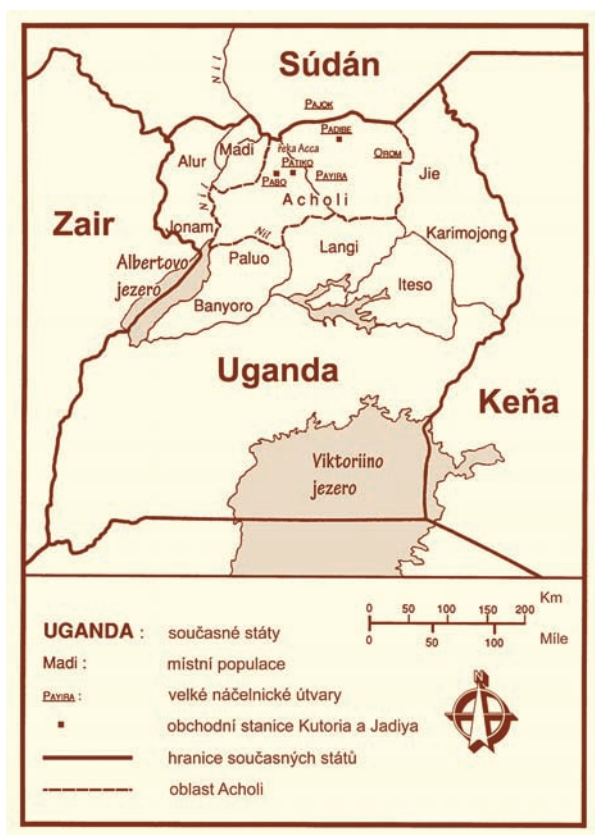
Acholi je asi půlmilionová populace žijící severovýchodně od Albertoova jezera. Jsou to typičtí afričtí zemědělci, kteří chovají malá stáda dobytka a svá pole s pšenicí, čirokem a sezamem neořou, ale pouze okopávají. Základní sídelní, ekonomickou i politickou jednotkou zde je patrilinéární rod obývající ohrazenou vesnici. Práva na půdu i lovecké teritorium náleží rodu, ten organizuje i vlastní samozásobitelské hospodářství a také všechny vnitřní právní záležitosti. V jeho čele stojí předák, který ovšem nevládne absolutní mocí. Jednotlivé rody jsou součástí náčelnických útvarů, kterých bylo v době mé cesty asi osmdesát. Jeden obvykle zahrnoval asi 400 lidí, ale největší z nich až 20 000 osob. V čele náčelnického útvaru stál vládce *rwot*, jehož pozice byla obsazována dědičně, a to pouze z osob urozeného náčelnického rodu. Panovníkovi poddaní považují za čest, když mu svou loajalitu mohou vyjádřit dárky. Ty jsou *de facto* určitou formou daně, a proto je panovník nepovažuje za svůj osobní majetek, ale dárky dále redistribuuje. Stejně jako bohatství je i *rwotova* moc limitována,

Samuel Baker: „Není možné popsat triumfálnost tohoto okamžiku – tady byla odměna za všechny ty roky vytrvalého plahočení Afrikou. Anglie konečně našla zdroj řeky Nil! Nazval jsem toto velké jezero *Albert N'yanza*.“ Vpravo Sir Samuel Baker a jeho žena Florence.

LITERATURA

R. R. Atkinson, „The Evolution of Ethnicity among the Acholi of Uganda: The Precolonial Phase“, *Ethnohistory* 36/1, 1989, s. 19–43; S. W. Baker, *The Albert N'yanza, Great Basin of the Nile, and Explorations of the Nile Sources I–II*, London 1866; J. Conrad, „Heart of Darkness“, *Blackwood's Edinburgh Magazine*, 1899; J. W. Powell, *Indian Linguistic Families of America North of Mexico. Seventh Annual Report, Bureau of American Ethnology*, Washington 1891; P. Shipman, *The Stolen Woman*, New York 2004.

Mapa zachycující mimo jiné území populace Acholi (upraveno podle B. B. Atkinsona)

protože musí svá rozhodnutí konzultovat s urozenými svého rodu.

Chápu-li to správně, pak žádná identita přesahující jednotlivé náčelnické útvary neexistovala.

To se ale začalo měnit v padesátých letech 19. století. Tehdy do oblasti *Acholi* dorazili arabští obchodníci ze Súdánu, kteří zde hledali slonovinu a otroky. Místní lidé jim říkali *Kutoria* a bylo to pro ně první intenzivní setkání s hodnotově odlišným světem. *Kutoria* navíc nezůstali dlouho sami, protože roku 1872 k Albertovu jezeru pronikli *Ďadiya*, neboli oficiální zástupci egyptské správy a obchodní administrativy. Cizí obchodníci byli ve skutečnosti bezskrupulózní dobrodruzi. Značné úsilí, které je výprava do samotného „srdce temnoty“ stála, muselo být vyváženo dostatečným ziskem. Obchodníci brzy zjistili, že je výhodnější, zajistí-li si přízeň náčelníků, čímž své aktivity budou moci provádět s jejich požehnáním, nebo dokonce přímou pomocí při lovu slonů i otroků. Za tuto podporu dostával každý *rwot* bohatou odměnu. A nejen on. Mezi místními se záhy našli tací, kteří obchodníkům sloužili jako tlum-

močníci či průvodci a za své služby si nárokovali odměnu. Tradiční systém rozložení majetku a jeho redistribuce začal poznenáhlu selhávat. Bylo tu najednou příliš mnoho slonoviny, mosazi, mědi, korálků, barevného oblečení. *Rwoti* byli nuceni potvrdit své postavení vůči novým a do té doby neznámým zbohatlíkům, kteří byli schopni účelově přerozdělit majetek, a tím si vytvářet své vlastní zástupy příznivců. Jestliže dříve bylo smyslem majetek redistribuovat, nyní usilovali ambiciózní jedinci o jeho hromadění a bohatství se nově začalo také dědit. Změny v rozložení prestiže a moci vedly samozřejmě k hlubokým společenským, ekonomickým a politickým transformacím.

Ale změnilo to samotnou podstatu skupinové identity?

Musíte pochopit, že *Kutoria* i *Ja-diya* neměli absolutně potřebu rozlišovat nižší úrovně identity. Kulturně to pro ně bylo jednotné území, čemuž nahrávala i zdánlivá jazyková uniformita – jazyk Luo. *Kutoria* pojmenovali oblast i její obyvatele jako *Shuuli*, ale protože arabština není foneticky totožná s jazykem Luo, z *Shuuli* se stali *Chooli* a později *Acholi*.

Jak ale mohli arabští obchodníci zajistit, aby jednotlivé místní populace přijaly společnou identitu?

Obchodníkům *Kutoria* to bylo zcela lhostejné. Oni svou přítomností a činy nastartovali proces etnogeneze, který se pak dál ubíral svou vlastní cestou. Proměnu identity místních bylo ale možné pozorovat velmi dobře. Při naší první cestě jsme touto oblastí procházeli v letech 1863–1865 a celou severní Ugandu jsme vnímali jako kulturně homogenní. Pochopili jsme, že nejdůležitější jednotkou identifikace místních jsou jejich vesnice a rody – žádná celistvá identita v té době neexistovala.

Říkal jste: „při první cestě“? Žnamená to, že jste tam byl ještě jednou?

Ano. Do Anglie jsme se vrátili v roce 1865, vzali jsme se a snažili se obyčejně žít. Moc se nám ale nedařilo zapadnout do viktoriánského stereotypu. Společnost na nás nazírala s nedůvěrou a kolovoaly zvěsti, že jsme spolu „něco měli“ i před svatbou, a že se Florence v Africe chovala nepřistojně (nosila kalhoty). Uvítal jsem proto

nabídku egyptské vlády, abych se ujal vedení vojenské expedice, která měla učinit přítrž obchodování s otroky na horním Nilu a vyhnat odtud *Kutoria*. Tak jsme se na počátku sedmdesátých let do oblasti *Acholi* dostali znovu.

Politicky se tedy situace podstatně změnila. V důsledku intenzivního kontaktu s cizími obchodníky došlo v místní společnosti k mocenským posunům. A to v měřítku jednotlivců i celých náčelnických útvarů. Navíc celou oblast postihlo katastrofální sucho a jednotlivé systémy se musely vyrovnávat s ekonomickými dopady i s přílivem mnohdy agresivních uprchlíků z nejvíce postižených míst. Někteří náčelníci si za těchto okolností nedokázali udržet svou autoritu a jejich útvary se rozpadly. Moc jiných naopak vzrostla, takže v sedmdesátých letech zde o dominanci soupeřilo několik velkých náčelníků. Největší vliv se nakonec podařilo získat náčelnictví *Payira* ležícímu v centrální části oblasti *Acholi*. I když formálně nebyla autonomie dalších jednotlivých náčelnictví zpochybněna, nebylo *de facto* sporu o svrchovanosti „říše“ *Payira*. Jejím nejvyšším náčelníkem se stal *Rwot Camo*, se kterým jsem se setkal v roce 1872. A víte, čeho jsem si všiml? Že sám sebe tituloval jako nejvyššího náčelníka *Chooli*. Není důležité, zda jím skutečně byl, ale že on sám přijal existenci takové rozsáhlé identity. To je důkaz, že minimálně koncept povědomí etnicity zapustil kořeny u samotných *Acholi*.

Fascinující! Nechce se mi vlastně končit, ale měli bychom téma vašeho vyprávění nějak uzavřít.

Je velmi pravděpodobné, že identita velkého měřítka, jak ji chápeme dnes ve formě etnicity, fungovala v minulosti zcela jinak, nebo vůbec neexistovala. Místo takové identity bychom u původních archaických populací měli pátrat po integraci v mnohem menším měřítku. Zvláště s přihlédnutím ke skutečnosti, že každý člověk je nositelem celé řady identit, z nichž kterákoliv může nabýt na významu vzhledem ke konkrétní situaci.

Dal byste si ještě šálek čaje? Flooey vám uvaří.

Ano děkuji, je výborný. Co je to za druh?

Cejlonský z plantáže Nuwara Eliya.
Je moje, v mládí jsem ji založil. ■

„Vrat' se!“ nebo „Vrat' se do hrobu!“

O mohylách a skalním umění severské doby bronzové

„Lidé doby bronzové mysleli stejně jako my“, stálo v nejmenovaném muzeu. Opravdu? Že by evropská myšlenková tradice vyrůstající od antiky přes renesanci a osvícenství nic neznamenala?

**Jana
HÁJKOVÁ**

Představa o putování
Slunce po Nebi v podobě
Trundholmského vozu
přibližně 1400 př. n. l.
(Národní muzeum
v Kodani)

Tehdejší lidé nepochybně používali svůj mozek tímž způsobem, ale jistě přemýšleli v jiném kognitivním rámci. Jak se však k těmto pojmům a kategoriím přiblížit a jak nahlédnout do jejich vnitřního myšlenkového světa? Myšlenky leží daleko za hranicí archeologického poznávacího aparátu, stopy k duchovní kultuře však vedou přes symbolickou rovinu, která se otiskla do kultury hmotné, jako v případě skalního umění. Přestože nejznámějším skalním uměním jsou paleolitické malby z jihofrancouzských a španělských jeskyní, existuje v Evropě ještě jedna o něco mladší, avšak velmi bohatá tradice skalního umění doby bronzové. Ta je spojená zejména s Itálií a Skandinávií. Oproti starším obdobím máme ve skalním umění této doby výhodu značně větších kontextuálních souvislostí tvořících základnu pro interpretaci.

Skalní umění, tedy malby a rytiny na skále (petroglyfy), patří k nejstarším výtvarným projevům člověka, i když slovo výtvarné se musí brát s velkou rezervou. Nejedná se o individuální umělecký projev, ke kterému by byl člověk hnán touhou po sebe-

vyjádření. Skalní umění bylo součástí duchovní kultury pravěkých společností a tvořilo zřejmě nedílnou součást obřadů. Nikde na světě není pouhou nahodilou ilustrací každodenního života, stejně jako není přesným kódem, který by bylo možno dešifrovat. Místa, na nichž bylo vytvořeno, měla převážně sakrální charakter, kde bylo možno komunikovat se světem podsvětním či nebeským, kam většinou neměli přístup všichni členové společnosti. Nemůžeme ho proto přirovnávat například k dnešním graffiti, spíše bychom jej mohli přirovnat k malbám v kostele: oboje spojuje posvátný prostor s rozdílnou mírou restrikce vstupu do určitých míst, kam smí pouze specialista na komunikaci s posvátnem. Také ikonografie křesťanských svatostánků i skalního umění má podobný princip, podle něhož vypráví mytologii srozumitelnou pro danou komunitu, a to pomocí schválené stylistické formy, jenž má své lokální varianty a která se liší podle toho, komu a čemu je místo zasvěceno.

Jednou ze základních rovin porozumění skalnímu umění je krajina. Skalní umění je její součástí a bylo v ní úmyslně umístěno. Krajina samot-

ná tvoří základní rámec všech našich zkušeností, protože ty se chtě nechtě v krajině odehrávají. Na krajinu však lidé pravděpodobně pohlíželi trochu jinak než my. Její vnímání je specifické, a to jednak kulturně: lovec-sběrač se bude na krajinu dívat jinak než zemědělec, a jednak individuálně: vždy bude záležet na postojích, věku a pohlaví toho, kdo se dívá a hodnotí. Pro naši západní civilizaci je specifické to, že vnímá samotnou geografickou krajinu jako její malbu. To, že krajinu pojímáme jako „obraz“, v němž rozlišujeme popředí, pozadí a určitou kompozici, souvisí s holandskou malířskou školou 16. století.

Pro archaické společnosti nebyla krajina pouze ekonomicky využitelným územím či předmětem vybičujícím k uměleckému ztvárnění, ale mohla být božstvem sama o sobě tak, jako v případě původních obyvatel Severní Ameriky. Výrazné krajinné útvary pak mohly představovat mytická či božská stvoření, podobně jako jsou u Austrálců některé krajinné prvky dodnes ztotožňovány s částmi těl mrtvých prapředků. Důležitá při tom není jen vizuální podoba, ale i vůně a zvuk, která konkrétní místa

Jana HÁJKOVÁ
(nar. 1984) je doktorandkou na Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK. Zabývá se skalním uměním a jeho interpretací především v oblasti Skandinávie a Střední Asie.
jana.hayek@gmail.com

Skalní rytiny jsou nejlépe vidět při umělém osvětlení v noci, Finntorp, Švédsko

charakterizují a pomáhají při orientaci v krajině. Samotné vytváření petroglyfů znamenalo vydávat poměrně hlasité zvuky, jež mohly také vymezovat prostor, kam právě není radno vstupovat.

Současný i archaický člověk mají určitě společný smysl pro výrazné krajinné dominanty, jako jsou hory, skály, vodopády a místa s rozhledem do okolí. Takovéto lokace byly často v minulosti předmětem úcty a mohly sloužit jako svatyně, kde docházelo k propojení tří úrovní světa: světa pozemského se světem podsvětím a nebeským. Propojení existenciálních rovin pomocí symbolické osy světa (*axis mundi*) bylo důležité například pro komunikaci s předky, duchy, božstvy. Také skalní umění a mohyly v sobě nesou stopu této základní osy: skalní panely byly záměrně umístěny na rozhraní styčných zón vody a země, zatímco mohyly ji svou stavbou viditelně prezentují.

VZTAH K PŘEDKŮM

Skalní umění ve Skandinávii je patrně nejstarším dokumentovaným na světě. První popisy skalních panelů s rytinami z lokality Brastad ve Švédsku pochází již z roku 1627. O obrovském množství rytin nejlépe vypovídá i skutečnost, že dokumentace se zde provádí dodnes a každoročně dochází k objevům nových lokalit. Také mohyl se zde dochovalo velké množství, snad až na deset tisíc. Předpokládá se, že mohyly i skalní umění jsou spolu v určité prostorové korelaci. Obvykle bývají mohyly na výše položeném místě, zatímco panely s petroglyfy se nacházejí

v nižších polohách. Mohyly byly v době bronzové, kdy byla krajina nezalesněná, dobře viditelné na velkou vzdálenost. V některých oblastech, jako je Skåne ve Švédsku, jsou nejlépe viditelné z moře, které bylo důležité i pro samotné petroglyfy, protože mnohé panely s ním byly v přímém kontaktu. To už dnes neplatí, protože se zvedáním pevniny, která byla v pleistocénu stlačena dolů ledovci, moře pomalu ustupovalo. Dnes leží většina panelů ve vnitrozemí obklopena lesy, poli a pastvinami. Ústupu moře a posunu pobřeží se dá využít při chronologickém zařazování rytin, kdy za starší jsou považovány rytiny v horních partiích skalních panelů, zatímco ty mladší bývají na jeho dolním konci. Při vytváření skalního umění mělo moře jistě důležitou funkci a jeho tvůrci se snažili s ním udržet kontakt. Pro společnost, kde tradice předků byla jedinou správnou a osvědčenou cestou jak přežít, muselo být pozorování ústupu moře, které bylo také důležitým zdrojem obživy, velmi stresujícím momentem vnášejícím chaos do zaběhnuté představy o řádu světa.

Pohřební mohyly krajinu naopak „domestikovaly“. Úsilí zaměřené na zbudování mnohdy monumentálních objektů muselo být jistě značné. Tím víc nás proto znepokojuje otázka, s jakým záměrem byly mohyly stavěny. Aby byli mrtví blízcí a předkové na dohled a pod kontrolou, nebo aby naopak sami zesnulí kontrolovali a chránili pozůstalé? Vztah k předkům bývá v archaických společnostech komplikovaný. Zemřelí bývají dlouho oplakáváni, aby se ukázalo, že je pozůstalí měli rádi. Přetrvává ale i strach, aby se zesnulý nechtěl vrátit zpět na zem, čemuž se mělo různými praktikami zabránit. Je jasné, že ti, kteří mohyly pro pochování svých zemřelých zbudovali, k nim měli velký respekt a úctu.

Mohyly se často vyskytují v blízkosti skalních panelů s rytinami a v několika případech na nich byla mohyla přímo vybudována. Vzájemný chronologický vztah mohyl a skalní ikonografie však nelze určit jednoznačně. Kontextuálně nejzajímavější jsou proto dvě mohyly, ve kterých byly nalezeny vztyčené kamenné stély s vytesanými petroglyfy. Známější z nich je mohyla v Kiviku v jižním Švédsku, kde se našlo pět stél s rytinami, na nichž jsou vyobrazeny lodě, koně, orba, průvod postav, kola s loukotěmi, dýky a seke-

ry. Tyto petroglyfy jsou umístěny na vnitřní straně pohřební komory, jakoby byly určeny pro pohled zemřelých. Mohyla byla vybudována ve starší etapě doby bronzové mezi lety 1400–1300 př. n. l. Ještě v polovině 20. století byla oblíbená představa, že zde odpočívá král podobný bájněmu Odysseovi, který se snad ze Středomoří vydal na daleký sever a přivezl s sebou kromě jiných znalostí také motivy z kamenných stél. Nedávná analýza kosterních pozůstatků odhalila, že z pěti skeletů čtyři patří jedincům mezi třinácti až patnácti lety věku a jeden osobě mezi pětadvaceti až pětatřiceti lety. Hrobka byla navíc používána celých šest set let, a pohřby tedy nereprezentují jedinou událost. Nález kostí teenagerů je spíše ojedinělý a může souviset s vykradením hrobky v 18. století a narušením původních hrobů. Dnes už sice na bájně krále pohřbené v mohylách nevěříme, faktem ale zůstává, že mohyly s největší pravděpodobností sloužily pro uložení pozůstatků výše postavených členů společnosti, u nichž lze v některých případech prokázat pokrevní příbuzenství, přičemž pohřby mužů jsou dvojnásobně četnější než pohřby žen.

Stély s rytinami byly také nalezeny v Sahagolmské mohyle pocházející z let 1500–1100 př. n. l. Tam tvořily jeden z vnějších kamenných kruhů okolo centrálního hrobu a byly orientovány na vnější stranu. Předpokládá se, že mohyla měla více stavebních fází a v jedné z nich byly rytiny dobře viditelné. Po nějaké době pak byly pečlivě zasypany pískem a přibyl další vnější kamenný kruh, čímž se mohyla zvětšila. Kameny pro stély jsou zde z červeného pískovce z lokality, která se nachází třicet kilometrů daleko na břehu jezera. V Sahagolmu se stél s petroglyfy *in situ* dochovalo patnáct, zbylá část mohyly a kamenného kruhu se stélami byla zničena na začátku 20. století při stavbě silnice. Jsou zde vyobrazeny převážně koně, lodě a několik lidských postav. Téměř všichni koně ze Sahagolmu jsou orientováni stejným směrem doprava. Zajímavostí je, že rytiny jsou vytvořeny různými technikami. Je tedy možné, že byly vytvořeny více lidmi.

Všechny zmíněné ikonografické náměty jsou ve skandinávském skalním umění doby bronzové velmi časté. Jejich symbolický význam musíme hledat ve střepch mytologických a kos-

LITERATURA

- J. Goldhahn, „Rock Art and the Materialisation of a Cosmology – the Case of the Sahagolm Barrow“, in: J. Goldhahn, (ed.), *Rock Art as Social Representation*, BAR International Series 794, 1999; J. Goldhahn, „Rock Art for the Dead and Un-dead. Reflection on the Significance of Hand Stones in Late Bronze Age Scandinavia“, in: *Adorant*, 2009; J. Ling, *Elevated Rock Art. Towards a Maritime Understanding of Rock Art in Northern Bohuslän*, Gothenburg 2008; K. Randsborg, „Kivik. Archaeology & Iconography“, in: *Acta Archaeologica* 64, č. 1, 1993; P. S. C. Taçon, „Identifying Ancient Sacred Landscapes in Australia: From Physical to Social“, in: W. Ahmore – B. Knapp (eds.), *Archaeologies of Landscape. Contemporary Perspectives*, Oxford 1999.

mologických představ, které se ve skalním umění pouze zrcadí. Takovou představou je i putování Slunce po nebi. Lidé zřejmě věřili, že Slunce se ve dne pohybuje ve voze taženém koňmi. Za soumraku tento vůz přebírájí jiná mytologická zvířata (například had, nebo ryby), která vůz táhnou podsvětím až do rozbřesku, kdy opět vstoupí na nebeskou klenbu. Slunce se každé ráno vrací ze své cesty podsvětím, a může být tedy vykládáno jakožto symbol obnovy a regenerace. Zobrazení vozů a koní je velmi časté také na dobových bronzových předmětech, z nichž nejkrásnějším je bezesporu Trundholmský vůz, který je vlastně bronzovým zhmotněním výše popsané posvátné představy. O tom, že Slunce prochází podsvětím, nebo temnou nocí svědčí i to, že zatímco jedna strana slunečního disku z Trundholmského vozu je pozlacená s množstvím spirálovitých detailně provedených dekorů, druhá je bez zclacení s podobným dekorem, ale odlišným počtem spirál. Jednou z domněnek je, že první strana disku symbolizuje rok solární a druhá rok lunární. Důležitá je v tomto kontextu také symbolika koně: ten byl vnímán jako zvíře ušlechtilé a vysoce ceněné, spojené zejména s aristokracií. Ze skandinávské doby bronzové přitom nepochází žádné zobrazení, na němž by byl kůň osedlán, vždy se vyskytuje buď samostatně, nebo při tažení slunečního vozu či Slunce samotného.

Je pravděpodobné, že sakrální motiv slunečního putování není ve Skandinávii původní, ale rozšířil se sem z oblasti Středomoří. Ve Skandiná-

vii však došlo k akulturační proměně a vytvoření nové symboliky, v níž vůz částečně zastoupila loď, která je jedinečným a původním skandinávským námětem. Lodě zde patří k těm úplně nejběžnějším námětům skalní ikonografie a počet jejich rytin se počítá na tisíce. Vyskytují se v podstatě ve všech známých lokalitách, na nichž existuje prostorová souvztažnost pohřbů a rytin. Podobně bývá nahlíženo na symbol kola s čtyřmi loukotěmi. Většinou se má za to, že představuje symbol Slunce, může se ale vztahovat i k samotnému vozu, v jehož zobrazení může mít úlohu *pars pro toto*.

Ikonologický program v mohylách, v nichž se objevují rytiny zejména koní, lodí a vozů, mohl znamenat cosi jako přání znovuzrození. Touhu po tom, aby se zemřelí znovu vrátili tak, jako se po temné noci každé ráno vrací Slunce. Ovšem ne všichni zemřelí byli zřejmě na zemi opět vítáni. Je možné, že některé symboly měly mrtvým v návratu spíše zabránit. Takovými by mohly být rytiny ruky nalezené na kamenech převážně na pohřebišťích. Vždy se jedná o vyobrazení předloktí, prohloubené dlaně s výrazně vybočujícím palcem a čtyřmi čárami umístěnými nad prsty. Celkem bylo těchto znaků zatím nalezeno dvacet sedm. Jednou z možných interpretací je, že se jedná o gesto jasně říkající „stůj“. V symbolické rovině by toto „zastavení“ představovalo *Chaos*. Tak jako mohou čtyři loukotě kola znamenat *Rád* cyklicky se opakujících čtyř ročních období, nebo čtyř etap dne, tak může ruka představovat zastavení cyklu a počátek *Chaosu*.

Je důležité chápat, že pro archaic- kou zemědělskou společnost bylo Slunce velmi důležité i z hlediska zajištění obživy, protože na něm záležela veškerá úroda a řídil se podle něho celý rok zemědělských prací. Sluncem daná cykličnost času musela být vnímána jako přirozená a pevná součást každodenního života. Pod mohylami se také dochovaly relikty po orbě, které mohou a nemusí znamenat symbolickou přípravu půdy, tedy její zúrodnění a přípravu pro zasetí – pohřbení zemřelého – před samotnou stavbou mohyly. Také skalní rytiny s motivem orby jsou ve Skandinávii poměrně hojné a mají zřetelnou plodnostní symboliku, která pak v pohřebním kontextu může znamenat něco jako přání obnovy života.

Pokud nám lidé z doby bronzové byli v něčem podobní, pak jistě v chápání osudovosti okamžiku smrti a možná i touze setkat se znovu se svými blízkými. Je možné a pravděpodobné, že v této souvislosti vy- bavili mrtvé i sami sebe symboly, jež jim měly cestu na onom světě ulehčit či ztížit. Stopy řeči symbolů lze nalézt právě v mohylách i skalním umění, jejichž vzájemná propojení nám mnohé naznačují. Mohyly byly sice místem pro živé nepřístupným, ale jejich přítomnost v krajině dodávala archaickým populacím pocit dlouhověké spojitosti s daným místem. Ať už tam odpočívali příbuzní, nebo náčelníci a králové, mohyly byly místem, kde se setkával svět minulosti, podsvětí a smrti se světem současnosti, země a života. ■

Vlevo mohyla ve švédském Vittinge. Nachází se na vrcholu kopce, z kterého je vynikající výhled do celého kraje. Pod ní je několik panelů se skalním uměním. Také skalní panel vytváří zmenšený model krajiny. Průrva v panelu slouží jako předěl mezi jednotlivými výjevy (vpravo).

RESUMÉ

The article is focused on a nordic bronze age rock art iconology within a context of burials in barrows. Close relationship between ancestors and descendants and possibly a wish of regeneration of life can be seen in some of the motifs of rock art.

Naučila nouze Dalibora housti?

Příčiny technologických inovací

Jeden ze základních rysů, který vtiskl druhu Homo sapiens jeho osobitost, je tvůrčí inteligence, tedy schopnost záměrně přetvářet svět kolem sebe.

**Richard
THÉR**

LITERATURA

M.-A. Dobres, *Technology and Social Agency: Outlining the Practice Framework for Archaeology*, Blackwell 2000; S. Kuhn, „Evolutionary Perspectives on Technology and Technological Change“, in: *World Archaeology* 36 (4), 2004, s. 561–570; S. E. v. d. Leeuw – R. Torrence (eds.), *What's new?: A Closer Look at the Process of Innovation*, London 1989; P. Lemonnier (ed.), *Technological Choices: Transformation in Material Cultures since the Neolithic*, London – New York 1993; S. J. Mithen (ed.), *Creativity in Human Evolution and Prehistory*, London – New York 1998.

Dvoukomorové hrnčířské pece se u nás uplatnily v mladší době železné. Důvodem jejich zavedení nebylo zefektivnění výroby či z kvalitnější produkce užité keramiky, neboť z tohoto pohledu nepředstavují žádnou zjevnou výhodu, naopak náklady na stavbu a údržbu a spotřeba paliva jsou vyšší než u jednodušších typů vypalovacích zařízení.

Stouto skutečností je ale spojena otázka: jaké okolnosti stojí za zrodem inovací ať v podobě konkrétních nových typů nástrojů nebo ve formě revolučních idejí?

Nejrozšířenější odpovědí je, že lidé mají vrozenou schopnost generovat technologické a strategické inovace, pokud jsou vystaveni stresovým podmínkám. Když lidé potřebují vodu, začnou kopat studně, když potřebují přístřeší, staví domy, když se potřebují snadno pohybo-

vat, vynalezou loď, vozy, automobily a letadla. Technologie a hmotná kultura jsou v tomto pohledu primárními prostředky, kterými lidé zajišťují své přežití v podmínkách, které jim vnucuje prostředí. Obraz heroické bitvy člověka s přírodou býval a často stále je přítomný v pozadí prezentace kulturních dějin.

Tradiční pohled na technologie zdůrazňující její funkční aspekty se však při bližším zkoumání jednotlivých případů může značně zproblematizovat a ukázat jako naše vlastní kulturní fixace vycházející ze způsobu vnímání technologického vývoje v industriálním světě posledních dvou století.

Alternativu k tradičnímu pohledu nabízí využití analogie s biologickou evolucí. Podle ní jsou invence náhodnou událostí podobně jako mutace genů. Okolnosti tvůrčího aktu jsou nezávislé na budoucích selektivních silách, které budou určovat úspěch či neúspěch inovace. V tomto pohledu nemusí z řešení současných technických problémů plynout žádná selektivní výhoda. Naopak náhodná invence, která aktuálně neřeší žádný problém, se může stát základní ingrediencí budoucího technologického systému.

Z opačného konce – od jednotlivce a jeho jedinečnosti pohlíží na technologické inovace teorie jednání. Ta zdůrazňuje sociální aspekty procesu a autonomii jeho aktérů. Jedinec není v tomto pojetí pouhým komplexem reakcí na podněty vnějšího prostředí, ale aktivně působícím kreativním subjektem, který hraje hru a zároveň tvoří její pravidla. Technologie je v tomto pojetí vnímána jako způsob komunikace v celkovém kontextu sociálního prostředí. Technologie mohou hrát významnou roli v procesu sebeuvědomění, konstituce individuální či skupinové identity či konkretizace a předávání sdíleného názoru na svět. Skrze technologie lidé vytvářejí a přetvářejí sami sebe a definují vzájemné vztahy.

Jedním z příkladů sociální a symbolické dimenze technologie je tradiční způsob výroby a používání kamenných nástrojů u Yir-Yorontů (Austrálie), které jsou spjaty s komplikovanou směsí příbuzenských pravidel a ideologií týkajících se věku a pohlaví. Ideologie předepisuje správný způsob výroby kamenných nástrojů, určuje, kdo má přístup k odpovídajícím surovinám a smí disponovat příslušnými technickými znalostmi, a definuje, za jakých podmínek mohou být produkty technologie vypůjčeny ostatními. L. Sharp ukázal, jak byla tato sociální komunikace prostřednictvím technologie kamenných nástrojů narušena ve čtyřicátých letech 20. století. Tehdy misionáři zavedli mezi Yir-Yoronty železné sekery, na jejichž použití se nevázala žádná pravidla. Dobře míněná aktivita měla nezamýšlené důsledky pro konvence, na nichž stála sociální struktura. Když se síť vzájemně provazujících zdánlivě oddělených kulturních praktik narušila, tradiční společnost se otřásla v samých základech.

V sociální hře hraje symbolická hodnota artefaktů dvojí roli, jednak je prostředkem reprodukce kulturních hodnot a jako taková fixuje stávající systém a posiluje např. pozici elit, ale také se může stát nositelem protivyjádření – sociální rebelie se snahou rozmělnit či rozvrátit situaci, která určitým skupinám přisuzuje nevýhodnou pozici. Problematika inovací nás tedy obrací k zásadním otázkám vztahu jedince a společnosti – k otázce existence svobodné vůle. Skupina je totiž přítomna hned od počátku vytváření inovace, především proto, že formuje vnímání jedince. Jedinec vždy stojí někde na škále mezi dvěma extrémami: na jedné straně je společnost tak soudržná, že nenechává prakticky žádné místo pro individuální manévrování, na straně druhé jednají jedinci a malé skupiny bez zjevných sociálních limitů a okolí pouze přihlíží.

Technologický vývoj z pohledu rozhodování jednotlivých hrnčírů zajímavým způsobem popsal D. A. Papousek, který více než dvacet let pozoroval vývoj hrnčírského řemesla v regionu Los Pueblos v Mexiku. V šedesátých letech 20. století zde několik málo obchodníků kontrolovalo veškerý obchod s keramikou. Toto prostředí nedávalo hrnčírům prostor na změnu, neboť svou produkci museli přizpůsobovat požadované skladbě keramiky a diktovaným cenám. V sedmdesátých letech se však některým hrnčírům podařilo obejít existující ekonomický monopol tím, že si pořídili nákladní auta a vzali distribuci keramiky do vlastních rukou. Tím narušili soudržnost dosavadního ekonomického systému a dali základ novému prostředí, ve kterém získali autonomní pozici a začali si vzájemně konkurovat. V osmdesátých letech 20. století v regionu bylo možné rozlišit osm základních typů hrnčírských pecí na základě velikosti, tvaru a konstrukce roštu. Mezi hrnčírů neexistoval konsensus, ze kterého by vyplynulo, jaká pec je nejlepší nebo co jsou základní kritéria pro jejich hodnocení. Pro jednoho byla primární potřeba paliva, pro jiného snadnost nakládání zboží, pro třetího kapacita pece. Logiku rozhodování jednotlivých hrnčírů je potřeba hodnotit v konkrétní životní perspektivě. Experimentování s různými typy pecí probíhalo individuálně, nicméně bylo součástí celkového procesu změny, prostřednictvím kterého se vyvíjí celá hrnčírská komunita. Obecná snaha po změně byla vedena především snahou vymanit se z chudoby, ale dá se těžko tvrdit, že by byla z hlediska technologického jednoznačně nasměrována.

Lze individualitu a jedinečnost zahrnout do celostního pohledu na strukturu společnosti a její dynamiku? Takovou možnost nabízí teorie otevřených dynamických systémů. V systémech s výměnou energie, hmoty či informace s okolím jsou základním zdrojem změny kolísání hodnot prvků systému. Tato kolísání jsou prostorem pro individuální volbu, aktivní jednání a jedinečnost. Důsledkem plynoucím z teorie dynamických systémů je mimo jiné to, že evoluce nesměřuje k optimálnímu chování, protože systém, který nemá zaniknout, v sobě musí obsahovat

Ani vývoj moderních technologií se často neřídí pouze technickou logikou. Řada ve své době progresivních konstrukčních řešení letadel se neujala, protože se nepodobala letadlům, ve kterých byli piloti zvyklí létat. Příkladem je prototyp bombardéru Northrop YB-49, který vznikl krátce po druhé světové válce.

dynamický prvek, který jej vychyluje z aktuálního, byť pro danou chvíli zcela optimálního stavu.

V evoluci vítězí ti, kteří jsou schopni stále se měnit, i když to znamená přítomnost elementu, který je v aktuální chvíli nesmyslný a narušuje optimální chod. Na druhé straně je konzervativní prvek nutnou ingrediencí chránící systém před chaosem.

Důležitým prvkem v hledání rovnováhy mezi konzervativní a inovativní dimenzí sociálních struktur je hodnocení rizik spojených s novotami. V případě novinky nemá nikdo zkušenost s tím, jaké budou důsledky jejího využívání. Aby zjistil výhody či nevýhody, musí dotčený podstoupit nemalé riziko ztrát. Z těchto důvodů se potenciálními inovátory s větší pravděpodobností stávají buď sociální outsideři na okraji společnosti, nebo naopak mocní jedinci na jejím vrcholu. Ti první nemají co ztratit, ty druhé ztráty nemusí příliš ohrozit. Proto má kreativita volnější prostor na periferiích sociálních systémů: tradice zde mají slabší kořeny a je jen otázkou vhodného impulzu, jestli riziko inovace podstoupí i většinový průměr společnosti, čímž dojde k jejímu všeobecnému rozšíření.

Příkladem společnosti, ve které se setkaly v dynamickém inovativním procesu různé sociální periferie, byla náčelnictví na polynéských ostrovech v době prvního kontaktu

s Evropany. Jednalo se o silně hierarchizované kompetitivní společnosti, které tehdy žily v atmosféře permanentního konfliktu. Jakékoliv novinky evropského původu, které mohly být využity pro posílení statusu místních náčelníků a z něj plynoucí schopnosti oslovit potenciální přívržence, byly překotně přijímány, ať se jednalo o konstrukce lodí nebo křesťanství. Cizinci v podobě ztroskotaných či vyhoštěných námořníků a dobrodruhů vytvořili zvláštní partnerství s místními náčelníky, které se stalo silným katalyzátorem inovací.

Závěrem lze konstatovat, že lidské chování může mít přeci jen něco společného s chováním molekul, aniž bychom se tímto tvrzením dopouštěli trestuhodné redukce pohřbívací lidskou svobodu, jedinečnost a kreativitu. S dialogem jednotlivých přístupů časem dochází k jejich konvergenci. Modely zohledňují další a další dimenze zkoumané reality, čímž se ostré hranice mezi nimi ztrácejí. Multidimenzionalita jistě přidává na plasticnosti obrazu studované reality, ovšem na druhé straně přidávání nových dimenzí hrozí ztrátou perspektivy pohledu a vůbec možnosti daný fenomén uchopit. Palčivě to platí především pro archeologii, která za celou dobu, po kterou vede dialog o povaze technologií, nepředvedla příliš mnoho přesvědčivých aplikací na konkrétní archeologická data. ■

Richard THÉR

(nar. 1976) je odborným asistentem na Katedře archeologie Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové. Specializuje se na experimentální archeologii, technologii keramiky a obecně antropologii technologie. richard.ther@uhk.cz

RESUMÉ

The idiom "necessity is the mother of invention" does not seem to be a plausible explanation for the process of technological innovation. The article discusses alternative explanations using the analogy with biological evolution, considering technology as a medium of social communication, and framing human creativity in the theory of dynamic systems.

Praxe, identita a ideologie

Válečnictví v prehistorii

V roce 2005 němečtí archeologové při výzkumu ve šterkovně poblíž městečka Eulau narazili na čtyři hromadné hroby z období archeologické kultury se šňůrovou keramikou datované do třetího tisíciletí před Kristem.

**Daniel
SOSNA**

LITERATURA

L. H. Keeley, *War before Civilization*, New York 1996; C. Meyer – G. Brandt – W. Haak – R. A. Ganslmeier – H. Meller – K. W. Alt, „The Eulau Eulogy: Bioarchaeological Interpretation of Lethal Violence in Corded Ware Multiple Burials from Saxony-Anhalt, Germany“, in: *Journal of Anthropological Archaeology* 28, č. 4, 2009, s. 412–423; K. F. Otterbein, *How War Began*, 2004; T. Otto – H. Thrane – H. Vandkilde, *Warfare and Society: Archaeological and Social Anthropological Perspectives*, Aarhus 2006; S. Vencl, „War and Warfare in Archaeology“, in: *Journal of Anthropological Archaeology* 3, č. 2, 1984, s. 116–132.

Jaké bylo jejich překvapení, když u pěti ze třinácti jedinců identifikovali stopy násilí v podobě proražených lebek, zlomenin horních končetin, a dokonce kamenného hrotu šípů zaraženého v bederním obratli. Přestože je tento nález výjimečný kvalitou dokumentace a provedených analýz, není zdaleka ojedinělý. Stopy násilí na kostrách, opevnění sídlišť a přítomnost zbraní naznačuje, že s válčením je nutné počítat již v době kamenné. Při bližším pohledu se ale nabízejí otázky: Jakou povahu měly prehistorické konflikty? Tvořily běžnou součást života nebo se jednalo o ojedinělé excesy? Mají něco společného s válkami, jak je známe dnes?

Válčení má své kořeny hluboko v minulosti. Radikální, či naopak konzervativní autoři hledají doklady válčení již mezi prvními zástupci rodu *Homo*, nebo až mezi organizovanými bojovníky prvních států. Jak už to tak bývá, nejpravděpodobnější počátek rozvoje válčení a institucionalizace válečnictví bude někde mezi těmito dvěma extrémy. Daleko zajímavější, než „kdy poprvé“, je otázka, jak

podobné či odlišné bylo prehistorické válečnictví ve srovnání s obrazy starověkých hrdinů, světových válek nebo etnických konfliktů dlících v imagaci současného člověka. Zásadním problémem je najít způsob, jak můžeme tvořit validní výpovědi o válečnictví v minulosti, abychom přitom byli schopni kriticky reflektovat vlastní zkušenost se současným světem a vyhnuli se nekritickému vytváření analogií k etnograficky zdokumentovaným společnostem.

Na počátku by bylo vhodné vyjasnit základní pojmy. Válku chápeme jako ozbrojený konflikt mezi politickými komunitami. Tato definice předpokládá, že existují specifické objekty, aktivity a formy organizace, které konstituují válku. Objekty jsou reprezentovány zbraněmi, aktivity násilnými konflikty nazývanými válčení a organizace sociopolitickými jednotkami, které proti sobě stojí. Válečnictvím můžeme rozumět sociální instituci, která vymezuje rámec pro lidské jednání v rámci válčení.

Jedním ze způsobů, jak prohloubit představu o válečnictví v prehistorii,

je studium etnografických a etnohistorických příkladů válečnictví v pre-státních společnostech. Středoevropská archeologie je vůči takovému přístupu tradičně podezřivá. Je pravda, že kritika zkratkovitého využívání etnografických dat a jejich nekritická projekce do minulosti je opodstatněná. To ale neznamená, že etnografická a etnoarcheologická data samotná jsou pro studium minulosti irelevantní. Právě naopak. Slouží jako významný zdroj pro uvažování o možných vztazích mezi prvky, které konstituovaly minulé společnosti. Etnografie odkrývá fenomény a souvislosti, které leží mimo hranice fantazie badatelky či badatele. Etnografické příklady kolektivní konstrukce osoby, absence dichotomie příroda versus kultura nebo organizace Daho-meyských bojovníků reprezentují jen pár příkladů, které provokativně narušují stereotypní formy uvažování.

Etnografické studie odkrývají pestrou škálu válečnictví. Společnosti s častými konflikty, jako jsou usedlí jihoameričtí Yanomami nebo novoguinejská Daniové, kontrastují s mo-

Nátěpní destička a kamenné hroty šípů zvoncovitých pohárů (za přístup k materiálu děkujeme pracovníkům Regionálního muzea v Teplicích)

bilními pacifistickými lovci-sběrači, jako jsou afričtí Hadzové nebo Ju/'hoansi. Obecně lze říci, že existuje souvislost mezi vysokou mobilitou, rovnostářskou ideologií a nízkou populační hustotou na straně jedné a nízkou četností násilných konfliktů na straně druhé. Válčení bývá potlačeno ve společnostech, kde existují jiné mechanismy, které řeší napětí mezi jedinci a skupinami. Mobilní lovci-sběrači například při hrozícím konfliktu jednoduše odejdou od skupiny, kde konflikt hrozí.

V pre-státních společnostech existuje rozdíl mezi otevřeným bojem dvou proti sobě stojících skupin a překvapivými přepady. Základní rozdíl spočívá v dopadu těchto dvou typů válčení na znepřátelené skupiny. Otevřené válčení bývá často ritualizováno a primárním cílem nebývá pobití nepřátel. Gardnerův dokumentární film *Dead Birds* (Mrtví ptáci, 1964) o již zmíněných Daniích překrásně ilustruje verbální konfrontace válečníků, postoje a gesta, která slouží především jako performativní nástroj budující prestiž bojovníků. Překvapivé přepady jednotlivců a vesnic jsou naprosto odlišné. Jejich cílem není předvést se před publikem, ale zabít nepřítele a získat kořist v podobě lidí, zvířat nebo cenných předmětů. Konflikty mezi Algonquiny a Irokézy v 17. století jsou jedním z příkladů, kdy často docházelo k překvapivým přepadům vesnic s těžkými ztrátami na životech.

ARCHEOLOGICKÉ A ANTROPOLOGICKÉ DOKLADY VÁLČNICTVÍ

Archeologické výzkumy poskytují dva typy pramenů k poznání prehistorického válečnictví: artefakty a lidské pozůstatky. Mezi artefakty odkazujícími k válečnictví patří zbraně, obranné struktury v krajině a ikonografická vyobrazení boje. Zbraně odkazují k válčení často jen nepřímo. Přítomnost dýk, seker nebo lukostřelecké výbavy v hrobech bývá někdy interpretována jako doklad válčení. Problém je ovšem fakt, že tyto artefakty mohly být užívány i k řadě jiných aktivit než boji mezi jedinci stejného druhu. Lévi-Straussův pojem *bricolage* poukazuje na skutečnost, že vysoká míra nástrojové specializace je typická pro tzv. horké společnosti, tedy pro nás. V chladných, tedy i prehistorických, společnostech ale může-

me očekávat vyšší míru improvizace a multifunkčnosti jednotlivých artefaktů. Srovnávací etnologické výzkumy dokazují, že existuje například úzká souvislost mezi lovem a bojem. Kamenné hroty šípů, oštěpů a kopí užívané k lovu jsou často užívané i k boji. Zhodnocení důležitosti lovu nebo boje v prehistorii tedy závisí i na dalších pramenech jako je analýza pozůstatků fauny, imunologické nebo molekulárně biologické analýzy.

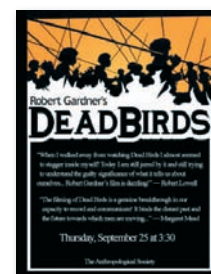
Kromě utilitárních funkcí ovšem zbraně plní i funkci sociální. Na zbraně můžeme nahlížet jako na znaky, které odkazují k označovanému konceptu. Dýka může být symbolem, který odkazuje k maskulinitě, identitě bojovníka, příslušnosti ke kmenové solidaritě nebo vysoké společenské prestiži. Tento rozměr materiality přitom nemůže být vnímán jako sekundární. Zdá se, že právě komunikační funkce zbraní hrála v některých obdobích prehistorie zásadní roli při udržování symbolického řádu. Pro porozumění válečnictví v prehistorii je zásadní sledovat právě napětí mezi žitou praxí a ideologickou konstrukcí válečnictví v konkrétním společenském kontextu.

Demonstrujeme si nyní toto napětí na příkladu eneolitické archeologické kultury se zvoncovitými poháry. Pohřby mužů často obsahují kamenné hroty šípů a nátepní destičky, vzácněji i kamenné čepele nebo měděné dýky. Komunity kultury se zvoncovitými poháry prostřednictvím pohřebních praktik zdůrazňovaly genderově specifickou identitu muže bojov-

níka. Znamená to však, že důraz na zbraně při pohřbívání reflektuje nárůst násilných konfliktů v tomto období? Odpověď na tuto otázku vyžaduje studium stop, které by osvětlily, jestli se lidé skutečně intenzivně věnovali válčení.

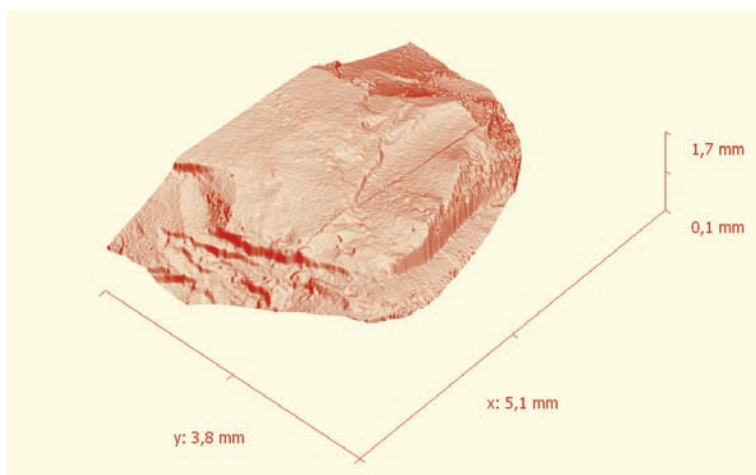
Aktivitty spojené s užíváním zbraní je možné sledovat pomocí analýzy opotřebení artefaktů. Analýzy opotřebení vycházejí z experimentálních studií, které sledují například charakter zlomenin kamenných hrotů a mikroskopické lineární rýhy a ohlazení, které vznikají v důsledku čelního nárazu a průniku hrotu tělem savců. Stopy opotřebení je možné zkoumat mikroskopicky včetně použití konfokálních mikroskopů, které umožňují vytvořit digitální 3D modely zkoumaných objektů. Analýzou opotřebení souboru hrotů šípů z období zvoncovitých pohárů bylo zjištěno, že pouze 20 % artefaktů nese stopy odpovídající poškození následkem střelby. Přitom není možné zcela vyloučit, že některé mikroskopické rýhy a ohlazení mohly vzniknout až v období po odkrytí nálezů, kdy s artefakty bylo různě intenzivně manipulováno. Závěry ukazují, že většina hrotů šípů nebyla použita ke střelbě. V kontextu chybějících fortifikací a mizivého počtu kosterních traumat se zdá, že v daném období dominovala sociální a ideologická funkce zbraní nad skutečným bojem. Tuto hypotézu podporují i další recentní výzkumy biomechaniky horních končetin a studie nátepních destiček, které nemohly sloužit jako ochrana před zpětný

Zhojená impresní zlomenina na okraji spánkové oblasti lebky z období zvoncovitých pohárů (foto Kristýna Farkašová, za přístup k materiálu děkujeme pracovníkům Národního muzea v Praze)

Daniel SOSNA (nar. 1977) přednáší na Filozofické fakultě ZČU v Plzni a Přírodovědecké fakultě UK. Věnuje se tématům, která propojují svět archeologie a antropologie dsosna@ksa.zcu.cz

3D model schodovité zlomeniny špičky kamenného hrotu vytvořený pomocí konfokální mikroskopie. Tento typ zlomeniny vzniká při čelním nárazu hrotu do jiného objektu.

úderem tělvy, protože byly nošeny na vnější straně předloktí.

Současné metody nabízejí celou řadu dalších možností, jak analýzou artefaktů zkoumat válečnictví. Na zbraních je možné pomocí imunologických testů hledat stopy krevních bílkovin specifických živočišných taxonů včetně člověka. Tímto způsobem byly například identifikovány krevní bílkoviny mamutů na paleoindiánských hrotech nebo bílkoviny ryb na neolitických čepelích. Dokonce existují i mikroskopické studie zaměřené na vyhledávání samotných červených krvinek, které překvapivě dokáží přežít na povrchu kamenných artefaktů. V posledních letech se intenzivně rozvíjí i detekce fragmentů DNA v mikropuklinách kamenných artefaktů. Dá se očekávat, že se zlepšující se technologickou úrovní a poklesem cen za imunologické a molekulární analýzy poroste četnost jejich využití pro identifikaci styku prehistorických artefaktů s organickými makromolekulami včetně těch, které se nalézají v lidské krvi.

Přítomnost válečnictví dokládají i obranné struktury. Toto téma je evergreenem především v archeologii neolitu, kde se již několik desetiletí vedou debaty o funkci kruhových ohrazení. Podle kontextu se nabízí celá řada funkcí, jako je ohrazení pro domácí zvířata, vymezení posvátného prostoru pro rituály nebo směnu darů, ale také jako obrana vůči nepříteli. Základním problémem interpretace kruhových ohrazení je jejich vysoká variabilita, která naznačuje, že máme co do činění s několika typy struktur s různou funkcí. Přestože je zřejmé, že některé ohrazené areály by

nebyly vhodné jako útočiště při násilných konfliktech, jiné naopak díky přítomnosti palisád a vysoké četnosti kamenných šipek v blízkosti palisád a bran sloužily s vysokou pravděpodobností jako fortifikace.

Bioarcheologické analýzy jsou považovány za nejpřesvědčivější nástroj pro osvětlení prehistorického válčení jako reálné aktivity, protože dokáží identifikovat přímé doklady násilných konfrontací. Existují specifické typy kosterních traumat, které svědčí o násilném střetu. Sečné rány, kamenné hroty zaseknuté v kostech nebo zlomeniny lebečních kostí vzniklé proražením jsou dobrým indikátorem násilí. Zlomeniny levého předloktí, které vznikají při instinktivní obraně levou paží před úderem bývají také interpretovány jako doklady boje. Identifikace válečných traumat má však také své slabiny. Kostí se mohou lámat až po smrti vlivem různých depozičních a postdepozičních procesů. Je obtížné jednoznačně identifikovat fraktury, které vznikly těsně před smrtí a po smrti. Proto jsou dobrým indikátorem například zhojené zlomeniny, u kterých je možné vyloučit, že vznikly až po smrti.

Aktivity spojené s válčením je možné sledovat i prostřednictvím analýzy kostní morfologie, která naznačuje, jak se lidé chovali. Mohutně vyvinuté svalové úpony na kostech pletence horní končetiny mohou naznačovat lukostřelbu, vrhání kopí nebo manipulaci s mečem. Detailnější biomechanické vlastnosti dlouhých kostí končetin je možné studovat i pomocí počítačové tomografie. Při nedávném biomechanickém výzkumu průřezů pažních kostí mužů „lukostřelecké”

kultury se zvoncovitými poháry se například zjistilo, že se tento soubor významně neliší od jiných prehistorických populací. Je zde tedy opět další důkaz demonstrující netriviální vztah mezi skutečnými aktivitami lidí a jejich symbolickou reprezentací.

Zkoumání prehistorického válečnictví vychází z několika pramenů. Žádný z nich zpravidla není naprosto přesvědčivý sám o sobě. Kosterní zlomeniny mohou vznikat bez boje, kruhová ohrazení nemusí sloužit jen k obraně a mikroskopická opotřebení zbraní mohou vznikat i jinak než při průchodu tělem nepřítele. Nejpřesvědčivější závěry vznikají až kombinací několika různých analýz, které často překračují hranice prehistorické archeologie. Zdá se, že budoucnost směřuje k mezioborovému přístupu, který umožňuje skládat k sobě jednotlivé části skládky nazývané prehistorické válečnictví.

Kombinace různých přístupů a metod navíc umožňuje problematizovat zjednodušené představy o válce a válečnících. Dřívější představy o migrujících válečnících, kteří násilím obsazují nová území a díky vysoké mobilitě šíří svou kulturu prehistorickou krajinou mají řadu trhlin. Proti jsou například demografické nebo bioarcheologické výzkumy. S novými metodami výzkumu válečnictví se otevírají i nová témata, která řeší vztah mezi aktivitami jedinců, sociální praxí, válečnými institucemi, identitou válečníků a sdílenou ideologií. Přestože se objevuje více nových otázek než odpovědí, současné výzkumy ukazují, že válečnictví není možné chápat jako monolit, který buď v prehistorii je, nebo není. Ukazuje se, že komunikační funkce artefaktů budujících identitu a reprodukcí ideologií byla v minulosti minimálně stejně významná jako násilné střety samotné. Důraz na symbolický rozměr dobře zapadá do vize společností, kde dominantní roli hraje ústní tradice přenášející mýty o válečnících. Samotné doklady o násilných střetech naznačují existenci rychlých přepadů malého rozsahu spíše než velkých otevřených konfrontací. Vzhledem k potenciálu současných metod můžeme očekávat, že se v příštích letech objeví nové informace, které umožní lépe modelovat regionální a časovou variabilitu prehistorického válečnictví. ■

RESUMÉ

This paper discusses the nature of prehistoric warfare. The exploration of ethnographic and archaeological evidence suggests that warfare provides an ideal arena for investigation of tensions between human action and ideology. We argue that specific forms of prehistoric warfare have to be understood as particular manifestations of social practices that do not always fit Western notions of war.

Proč zanikla Velká Morava?

Nový pohled na staré téma

Roku 883 vpadl moravský panovník Svatopluk s vojskem, které shromáždil ze všech slovanských zemí, do podunajské Panonie spravované východofranským vévodou Arnulfem a do základu ji zpustošil.

Ivo ŠTEFAN

Když toto tažení již následujícího roku opakoval, měla být jeho armáda tak velká – jak poznamenává znepokojený franský letopisec –, že *na jednom místě bylo vidět přecházet jeho vojsko od východu až do západu slunce*. Svatoplukovo sebevědomí bylo na místě: o čtyři roky dříve získal od papeže Jana VIII. pro své panství arcibiskupství v čele s Metodějem a papežským listem byl osloven prestižním titulem *unicus fillius*. V průběhu života se mu navíc podařilo ovládnout velkou část střední Evropy. Již o tři desetiletí později v době invaze Maďarů do středního Podunají však útvar, který jsme si přivykli nazývat *Velkou Moravou*, náhle mizí přibližně po století existence z politické mapy Evropy. Náhlý nezáměr dobových autorů má svůj pozoruhodný odraz i v archeologických pramenech – hlavní centra na řece Moravě s několika tisíci obyvateli *třpytící se zlatem a stříbrem* jsou opouštěna, jejich mohutná opevnění nejsou obnovována, zdejší kostely zanikají. Učebnicové konstatování, že zánik Moravy nějak souvisí s expanzí Maďarů, není důvod zpochyb-

ňovat. O jeho příčinách nám však říká stejně málo jako tvrzení, že zánik Západořímské říše nějak souvisel s vpády barbarů. Stojíme-li o hlubší pochopení „kolapsu“, musíme si nejprve položit otázku, na jakých ideologických, sociálních a ekonomických principech vlastně fungovala soudržnost Velké Moravy, když mohla zmizet ze scény dějin v tak krátkém čase a bez pokusu o obnovu. Je však třeba zdůraznit, že každý pokus o rekonstrukci vnitřních poměrů velkomoravské společnosti je s ohledem na nedostatek písemných a mnohznačnost archeologických pramenů nevyhnutelně odsouzen k (více, či méně vědomému) vsazování dostupných informací do modelových koncepcí odvozených z jiných raně středověkých společností či kulturní antropologie.

POTÍŽE RANÝCH STÁTŮ

Proměnu, kterou v 9. století prodělala společnost na území dnešní Moravy a západního Slovenska lze bez nadsázky opatřit přívlastkem „civilizační“. Ještě na sklonku 8. století se tato oblast zřejmě nijak výrazně neodlišovala od jiných západoslovanských regionů. Pro stručnou socio-politickou charakteristiku zdejších poměrů dnes pravděpodobně zvolíme termín „náčelnictví“, vypůjčený ze slovníku kulturní antropologie. Základním organizačním principem v těchto společenských systémech jsou příbuzenské vztahy. Moc elity, která prozatím nedisponuje účinným donucovacím aparátem je omezena na některé specifické oblasti jako je např. organizace obrany a kontrola dálkového obchodu a kultu. Již ve třicátých letech 9. století však vystupuje ze tmy jakýsi Mojmír, který přičleňuje k jádru vznikajícího útvaru s centrem na dolním toku řeky Moravy Nitransko a přijímá spolu s moravskou elitou křesťanství. Dramatické společenské změny, o nichž bohužel písemné prameny mlčí, zřejmě vý-

V Chorvatsku vzniká v 9. století podobný útvar jako na Moravě. Unikátní kamenná deska baptisteria ze Splitu nabízí představu o sebe prezentaci raně středověkých panovníků (pravděpodobně 11. století).

razně akcelerovala porážka Avarů Karlem Velikým a následné navázání intenzivních kontaktů s franským prostředím. Na Moravě tak vznikají základy podstatně složitějšího sociálního uspořádání, které obvykle označujeme novodobým termínem „stát“. Většina historiků se dnes shoduje v tom, že k zajištění dlouhodobé stability takových útvarů bylo nezbytné splnit několik podmínek. Především musela společnost akceptovat legitimitu vlády jedné dynastie a umožnit jí, aby prostřednictvím správního aparátu organizovala odevzdávání hospodářských přebytků, které byly z velké části znovu investovány do kontroly obyvatelstva, došlo tedy ke zvýšení „složitosti“ společnosti. Při tom nezbyt-

Ivo ŠTEFAN
(nar. 1978) působí v Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Věnuje se archeologii raného středověku.
stefanivos@seznam.cz

LITERATURA

- I. Štefan, „Great Moravia, Statehood and Archaeology. The ‘Decline and Fall’ of One Early Medieval Polity“, in: J. Macháček (ed.), *Praktische Funktion, gesellschaftliche Bedeutung und symbolischer Sinn der frühgeschichtlichen Zentralorte in Mitteleuropa, Studien zur Archäologie Europas*, Bonn, v tisku;
- J. A. Tainter, *Kolapsy složitých společností*, Praha 2009, T. Štefanovičová – D. Hulíněk (eds.), *Bitka při Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska*, Bratislava, 2008; J. Macháček, „Raně středověké Pohansko u Břeclavi: munitio, palatium, nebo emporium moravských panovníků?“, *Archeologické rozhledy* 57, 2005, s. 100–138;
- W. Pohl – V. Wieser, *Der frühmittelalterliche Staat – Europäische Perspektiven*, Wien 2009; J. Žemlička, „Expanze, krize a obnova Čech v letech 935–1055 (K systémovým proměnám raných států ve střední Evropě)“, in: *Český časopis historický* 93, 1995, s. 205–222.

ně docházelo k bolestnému přetrhávání starých vazeb – rodovou elitu nahrazují úředníci a z původně svobodných obyvatel se stávají poddaní. Necitlivé „utahování šroubu“ tak mohlo celý „projekt“ zhatit hned na počátku. Především proto většina raných států v první fázi intenzivně expandovala navenek a panovník se svou družinou řídil vojenské operace a zajišťoval přerozdělování válečné kořisti, přičemž vedle toho pozvolna budoval „státní infrastrukturu“. V těchto souvislostech je třeba zřejmě vnímat ohromující říši knížete Svatopluka (871–894), která ale ve skutečnosti nebyla ničím více než volným konglomerátem více, či méně samostatných území. Závislost na vnějších zdrojích činila tyto politické organismy křehkými a náhlá změna podmínek mohla vést k turbulencím, které vyústily buďto v jejich „kolaps“, nebo v reorganizaci zaměřenou na exploataci vlastního území. Klíčovou otázkou tedy je, do jakého stadia na této pomyslné cestě mezi náčelnictvím a státem Velká Morava dospěla. Máme několik důvodů domnívat se, že jí ve skutečný stabilizovaný stát nebylo souzeno dorůst.

Nezpochybnitelným prvkem stability Moravy 9. století byla (i když několikrát zvenčí přerušená) kontinuita vládnoucí dynastie opírající se o sakrální legitimaci spojenou od třicátých let 9. stol. s křesťanskou ideologií. I když moravský panovník zpravidla vystupoval na mezinárodním poli jako suverén, jeho moc pramenila z možnosti aktivovat zdroje uvnitř vlastní společnosti. Hlavní roli v tom jistě sehrávala elita, která prosazovala a legitimizovala panovníkovu autoritu. Žádná z dobových písemností bohužel neříká to základní: na čem se její moc zakládala. Na základě rozboru archeologických pramenů ale můžeme předpokládat, že velkomoravského panovníka ještě neobklopovala uzavřená vrstva „úředníků“ či pozemková šlechta, nýbrž spíše nepříliš stabilní vojenská družina usídlená především na hlavních hradech. Důležitý jev pro pochopení velkomoravské společnosti představují hroby se zbraněmi na pohřebištích příslušejících k běžným venkovským sídlům, které dnes v úrodných oblastech jižní Moravy

registrujeme téměř na každém katastru. Víme, že přinejmenším ve druhé polovině 9. století Moravané organizovali každoroční výpady do sousedních regionů. Nesmíme přitom zapomenout, že písemné prameny zachycují převážně jen ty za jižní hranici. Vedle profesionálních jednotek se jich tedy zřejmě ve velké míře účastnilo i ozbrojené venkovské obyvatelstvo, které netvořilo pouze druhořadou pečotu, ale také jízdu. Kdo ale byli tito ozbrojení venkované? Přikláním se k variantě, že šlo především o reprezentanty lokálních rodových uskupení. Mimo centra tedy dosud pravděpodobně převládalo osobně svobodné obyvatelstvo, jehož využívání panovníckým aparátem bylo značně limitováno. Lokální komunity ale již bezpochyby byly zatíženy některými povinnostmi, jako odevzdávání každoroční „daně z míru“ či podílem na výstavbě opevnění hradišť.

Pochopení toho, čím vlastně Velká Morava byla, úzce souvisí s pochopením smyslu rozsáhlých hlavních hradů tisících se – ze správného hlediska nelogicky – na dolním toku Moravy a Dyje nedaleko soutoku s Dunajem. Ten v 9. století tvořil důležitou evropskou obchodní tepnu. Po Dunaji se podle celního tarifu z Raffelstetten plavili jak drobní bavorští obchodníci se solí, tak Židé a další profesionální kupci směřující „na trh Moravanů“, kteří měli u Lince platit clo „jak z otroků, tak z jiných věcí“. Druhá důležitá obchodní cesta začínala na nejvýznamnějším středomořském trhu v Benátkách, jehož rozkvět souvisel s obchodním prostřednictvím mezi Evropou a vzkvétajícím arabským světem, překračovala Julské Alpy a v Podunají končila u antického Carnunta nedaleko Bratislavy, kde se napojovala na Dunaj a její poslední destinací byla právě dnešní Morava. Po ní putoval Konstantin s Metodějem při svém prvním odchodu z Moravy, či – jak vypráví *Život sv. Nauma* – moravští kněží prodaní po smrti Metoděje na Moravě židovským obchodníkům, kteří je dopravili do Benátek, kde byli naštěstí vykoupeni byzantským diplomatem. Ano, lze se domnívat, že nejdůležitějším obchodním artiklem Moravanů byli právě lidé zájmaní při pravidelných výpravách

do dosud nechristianizovaných slovanských oblastí, kteří zřejmě často končili na trzích arabského světa. Co ale bylo jejich protihodnotou? Obrátíme-li pozornost k archeologickým památkám, upoutají nás na prvním místě hrobové nálezy charakteristických zlatých a stříbrných šperků, z nichž alespoň část byla vyrobena na Moravě. Barevné kovy se zde ale v 9. století s velkou pravděpodobností netěžily. Za import lze považovat i část luxusních zbraní a drahé látky dochované na kovových předmětech. Po zániku Velké Moravy tyto předměty z hrobových inventářů mizí.

Jak známo, moravští panovníci nedospěli k ražbě vlastní mince. Prozatím jí totiž asi ani nebylo třeba. Velká část komodit – a mezi nimi především ty prestižní – se dosud pohybovala v rámci „ekonomie obdarovávání“. Základem sociopolitické integrity velkomoravského systému byla zřejmě složitá přeměna válečné kořisti v prestižní předměty, které panovníkovi zpětně sloužily k zajišťování loajality profesionální družiny i běžného obyvatelstva, které se prozatím celého „podniku“ účastnilo do jisté míry dobrovolně. Zdá se, že to, co můžeme skutečně nazvat Velkou Moravou, se ve skutečnosti soustřeďovalo do několika rozsáhlých aglomerací hlavních hradišť, které byly současně ústředními kasárnami, dílnami, centry církevní organizace, dálkového obchodu, přerozdělování i reprezentačními sídly panovníka a nejvyšší elity. S jistou nadsázkou lze Velkou Moravu označit za „parazitní organismus“, který těžil ze své pozice na rozhraní křesťanského Západu a dosud nechristianizovaného slovanského světa. Neuralgickým místem celého systému však byla oblast okolo dnešní Bratislavy, kde se Morava otevírala světu.

KONEC STARÉHO PODUNAJÍ

V průběhu více než dvacetileté vlády Svatopluka se poměrně nevelké panství prvních „Mojmírovců“ na krátký čas proměnilo ve velký útvar zabírající podstatnou část střední Evropy. Výrazně se ovšem zvětšila jen sféra územní hegemonie Moravanů, oblast suverenity, jejíž budování vždy vyžadovalo obrovské investice do infrastruktury,

se ale za tak krátký čas rozšířit nemohla. I formální ovládnání rozsáhlého teritoria bylo podmíněno organizačně náročným vydržováním velké armády. Do výbojů a zásobování center byli zapojeni i příslušníci venkovských komunit v jádru země, za jejichž loajalitu ale musel panovník zřejmě dosud poskytovat protihodnotu. Vybudování a udržení center vyžadovalo zvyšování investic do složitosti. Jejich výnosy však dosud byly pro všechny zúčastněné strany uspokojivé. První vážnou krizi jistě představovalo odtržení volně připojených území a nástupnické boje po smrti Svatopluka roku 894. To citelně omezilo přísun tributů, avšak velikost vojenských posádek a správního aparátu dimenzovaného na podstatně větší útvar zůstala stejná. Zastavení vnějších zdrojů mohlo vyvolat nespokojenost nejen v řadách knížecí družiny, ale i mezi svobodnými Moravany, kterým se kooperace na „státu“ přestala vyplácet. Mojžírovi II. se zřejmě podařilo situaci do jisté míry stabilizovat a lze předpokládat, že dříve či později by – nebýt dalších událostí – došlo k obnovení expanze. Pokud by se tak nestalo, Moravu by zřejmě brzy čekala podobná strukturální krize jako Čechy na přelomu 10. a 11. století, či Polsko o několik desetiletí později.

Předznamenáním definitivního konce byly pro Moravu již události roku 899/900. Tehdy podnikají Maďaři, kteří v osmdesátých letech pronikají do Karpatské kotliny, dvě tažení do Itálie, a hrozivě ji vydrancují. Bezpochyby putují právě po bývalé jantarové stezce, kterou v důsledku svého následného usazení v Panonii učiní až do bitvy na Lechu roku 955 neprůchodnou. Tím je uzavřena artérie spojující Moravu s benátským trhem. Problémy s Maďary se snaží Mojžír II. rychle vyřešit mírem s Bavorsky roku 901, které již o rok dříve rovněž postihlo maďarské drancování. Celní zákoník z Raffelstetten ukazuje, že spojení Moravy dunajskou cestou s Bavorskem bylo ještě okolo roku 904 v provozu. To však mělo velmi rychle skončit. Rozhodující bitva u Bratislavy roku 907, v níž zahynula podstatná část východofranské šlechty, má za následek přímé ovládnutí dnešního Vídeňského lesa Ma-

ďary a výrazný úpadek celé Východní marky až po řeku Enži. Co se dělo v té době na Moravě, nevíme. Jisté je jen to, že se Moravané osudové bitvy u Bratislavy roku 907 již nezúčastnili. Jednoznačné archeologické doklady dobývání máme pouze z Mikulčic. Maďaři se každopádně na Moravě neusadili.

Jak jsme ukázali výše, právě oblast okolo Bratislavy na soutoku Moravy a Dunaje měla pro spojení hlavních moravských center se světem zásadní význam. Roku 907 je však na řadu dlouhých desetiletí zcela odříznut přísun všech prestižních komodit proudících sem z jihu a ze západu. Socioekonomický systém Moravy založený na složité transformaci válečné kořisti v loajalitu tím kolabuje. Rozsáhlá hradiště napojená na Dunaj najednou ztrácí opodstatnění a začínají upadat. Trvalé přítomnosti Maďarů k tomu vůbec nebylo zapotřebí. Hypoteticky sice nebyl problém nadále lovit otroky někde na v povodí Visly, nebylo je ale komu prodat. Starou elitu kontrolující tok exkluzivních komodit (pokud by skutečně byla vyvražďena při maďarských vpádech) mohla sice nahradit jiná nobilita, nebylo už ovšem co kontrolovat. Vleklymi vnitřními konflikty po smrti Svatopluka i předpokládanými střety s Maďary pravděpodobně Morava přišla o většinu re-

zerv umožňujících překlenout krátkodobé krize. Vyhledky na obrát záporné ekonomické bilance však byly v roce 907 v nedohlednu. Investice do „velkomoravského projektu“ již nebyla rentabilní ani pro integrující elitu, ani pro běžné obyvatelstvo, v jehož očích pozbyly elity svou legitimitu. Kolaps energeticky náročných správních a vojenských struktur pro něj mohl být v této situaci dokonce osvobozením. K celkové restrukturalizaci systému již jednoduše chyběly jak prostředky, tak motivace.

Nitransko se postupně stalo integrační součástí arpádovských Uher. Příslušníci družiny moravského panovníka jistě nesdíleli jeden osud. Část mohla přejít na stranu Maďarů, část posílit družiny českých knížat, a to jistě především středočeských Přemyslovců, kteří udržovali s moravským panovníkem úzké kontakty již v osmdesátých letech 9. století. Ti, kteří zůstali, přesouvají těžiště Moravy dále na sever země. Rozkvět Olomouce v 10. století zřejmě nebyl náhodný – lze předpokládat, že ležela na nové transevropské obchodní magistrále přesunutou kvůli Maďarům dále na sever, která spojovala španělské chalífáty s východem přes Prahu a Krakov. Jejimi pány ovšem již nebyli Moravané, ale pražská knížata. ■

V průběhu více než dvacetileté vlády Svatopluka se poměrně nevelké panství prvních Mojžírovců na krátký čas proměnilo ve velký útvar zabírající podstatnou část střední Evropy složený ovšem pouze z volně připojených území (podle J. Dekana)

RESUMÉ

This article brings a new view on the fall of Great Moravia on beginning of 10th century. The Great Moravia in 9th century didn't reach stadium of stabilized state. The main reason of this collapse can be seen in Magyars' undertakings of Central Danube Region in 907, which closed important trade channels for long time.